

Моделі політичної комунікації

Інформаційні потоки, здійснювані в політичній сфері, найнаочніше можуть бути представлені у вигляді теоретичних моделей. Ці моделі, з одного боку, відображають реальні комунікаційні процеси, що відбуваються в політичному житті суспільства, з іншого - є методологічним прийомом, що дозволяє досліджувати дані процеси.

У теорії комунікативістики існує велике число моделей, кожна з яких по-своєму відображає структуру, елементи і динаміку процесу комунікації. Ці моделі можна розділити на два основних типи, які ми умовно позначимо як процесуальні моделі політичної комунікації і мережеві моделі політичної комунікації. Перші показують, яка структура і основні елементи комунікативного акту, які кошти передачі інформації в ньому можуть бути використані. Другі відображають систему політичних комунікацій у суспільстві і спрямованість інформаційних потоків між політичними акторами.

У політичній науці розрізняють кілька моделей, що дозволяють описати процес комунікації. Комунікація може здійснюватися за трьома схемами: "лінійна", "транзакційна" (або "двунаправленная") і "інтерактивна".

Велику популярність в застосуванні отримала лінійна модель, яка розглядає комунікацію як дію, коли почуття та ідеї кодуються відправником у певному виді повідомлення, а потім відправляються одержувачу за допомогою якого-небудь каналу.

Транзакційна модель являє комунікацію у вигляді двонаправленого процесу одноразової відправлення і отримання інформації комунікаторами. Інтерактивна або кругова модель комунікації включає в себе не тільки передачу повідомлень від відправника до одержувача. Важливим елементом цієї моделі виступає зворотний зв'язок - сукупність реакцій одержувача на повідомлення, що виражається у відправці відповідного повідомлення. І відправник, і одержувач інформації по черзі міняються своїми ролями, отже, вони впливають один на одного, керуючись отриманими в результаті попередніх комунікативних актів даними.

Тобто комунікація визнається смисловим процесом, таким чином, інтерактивна модель представляється найбільш важливою і необхідною для вивчення комунікації в політичній системі, що включає безліч взаємодіючих елементів [1].^[1]

Більшість визначень політико-комунікаційних процесів мають у своєму підставі різні параметри теоретичної ідентифікації феномену та концентрують свою увагу на різних ланках класичної моделі Ласуелла, яка лягла в основу подальших досліджень процесу політичної комунікації.

ХТО? (передає повідомлення) - КОМУНІКАТОР

ЩО? (передається) - Повідомлення (ТЕКСТ)

ЯКИМ ЧИНОМ? (здійснюється передача) - КАНАЛ

КОМУ (спрямоване повідомлення) - РЕЦИПІЄНТ

З ЯКИМ ЕФЕКТОМ? (передається повідомлення) - РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ

Дана формула описує комунікацію як дію, а не взаємодія, що, безсумнівно, є недоліком даної моделі. Однак наступні дослідники, розширюючи цю модель, зробили важливий внесок у розвиток комунікативного спрямування. Наприклад, Р. Бреддок додав до неї ще два значущих владно-управлінських елемента комунікативного акту: обставини, при яких здійснюється

комунікація, і мета (установка), з якою говорить комунікатор. Це дозволило говорити про формулу як про більш цілісною і коректною стосовно політико-комунікативним процесам.

Проте навіть у вдосконаленому вигляді такого роду підхід до політичної комунікації все ж трактує феномен переважно як імперативний процес і будується на допущенні, що передаються по ланцюжку повідомлення завжди викликають той чи інший певний, очікуваний результат.

Кібернетичні побудови Н. Вінера, К. Шеннона, У. Вівера дозволили розширити теорію комунікації, звернувши увагу на її технологічні аспекти. Так, модель Шеннона - Вівера представляє комунікацію як складний, але лінійний і односпрямований процес (рис. 10.1):

Рис. 10.1. Модель Шеннона - Вівера

Комунікатор створює повідомлення, яке надходить в передавач, звідки у вигляді закодованого сигналу передається на приймач. Приймач декодує повідомлення, і у відновленому вигляді воно досягає адресата. В процесі передачі повідомлення піддається впливу різних негативних факторів зовнішнього середовища (шуми, перешкоди), це веде до того, що адресат може отримати повідомлення, серйозно відрізняється від початкового. Дана модель наочно демонструє, що передаються по каналах зв'язку повідомлення далеко не завжди призводять до очікуваного результату. Оскільки зважаючи існуючих у суспільстві комунікаційних шумів і перешкод виникає ситуація, коли повідомлення, створене джерелом інформації, і повідомлення, отримане адресатом як сигнал, відновлений приймачем, мають різний зміст, аж до того, що іноді вони можуть навіть не збігатися в смисловому плані.

Першим назвав політичну систему "інформаційно-комунікативної" К. Дойч. Він розглядав цю систему як глобальну мережу комунікацій і потоків інформації. Модель політичної системи Дойча містить у собі чотири частини, кожна з яких пов'язана з різними фазами руху інформаційно-комунікативних потоків:

- Отримання та систематизація інформації;
- Обробка, оцінка, осмислення інформації;
- Погоджене прийняття рішень;
- Реалізація рішень за допомогою зворотного зв'язку.

Політичній системі доставляють інформацію "рецептори". Вони бувають зовнішньополітичні (наприклад, інформаційні служби) або внутрішньополітичні (наприклад, центри вивчення громадської думки). У них здійснюється відбір, систематизація та попередній аналіз отриманої інформації. На наступному етапі знову надходить інформація обробляється в блоці "пам'яті і

цінностей", де вона порівнюється з наявною інформацією і розглядається через призму цінностей, норм і стереотипів конкретного суспільства.

Після цього уряд ("центр ухвалення рішень"), маючи уявлення, наскільки склалася під впливом отриманих даних політична ситуація відповідає його інтересам і цілям, приймає адекватне рішення щодо зміни справжнього стану системи. На останньому етапі "ефектори" (виконавчі органи) реалізують рішення, наслідки яких у вигляді нової інформації по "зворотного зв'язку" надходять до "рецепторам", тобто система вступає в наступний цикл функціонування.

Г. Алмонд представляє політичну систему сукупністю політичних поглядів і методів реакції на конкретні ситуації в політиці, враховуючи по можливості інтереси всіх верств суспільства. У цьому випадку головною здатністю системи з'явиться розвиток популярних переконань, вільних поглядів і, можливо, міфів. Тоді, озвучуючи символи і гасла, можна маніпулювати ними для підтримки потрібної легітимності, отримуючи можливість оперативно і ефективно здійснювати функції держави.

У 80-х рр. XX ст. під впливом бурхливого розвитку науково-технічної революції отримує життя "теорія інформаційного суспільства". В основі даної теорії лежить концепція постіндустріального суспільства, розроблена Д. Беллом.

Постулати цієї теорії зводяться до наступного:

- Інформація є головним джерелом і засобом виробництва, а також і його продуктом;
- ЗМІ - потужний стимул для споживання інформації і його оцінки, вони також стимулюють комунікативні технології, завдяки чому створюються вакансії для роботи;
- Зміни в суспільстві закладені не в змісті інформації, а в способах і засобах її передачі і подальшого застосування (не важливо що, а важливо як).

У процесі політичної комунікації особливе місце займає обмін інформацією між керівниками і керованими (або між політичною системою і середовищем) з метою отримання згоди останніх на прийняття рішення. У цьому процесі керовані прагнуть висловити свої потреби і добитися того, щоб про них дізналися. Згода між цими двома сторонами може бути досягнуто тільки за допомогою комунікації, обміну.

Виділимо дві моделі політичної комунікації, що описують по-різному роль керуючих і керованих в політичному процесі.

У першій - моделі Ж.-М. Коттре - особлива роль наказується керуючим. У результаті взаємодії між керівниками і керованими виникає три типи відносин: ідентичності (керуючі ідентичні керованим); включення (керуючі все і постійно є суб'єктами політики) і перетину (у процесі реалізації влади керуючі поступово відділяються від керованих).

У другій - моделі К. Сайн - приділяється увага ролі політичної еліти в процесі реалізації політичної комунікації. Політична еліта здійснює політичну владу над суспільством, як правило, не безпосередньо, а опосередковано, шляхом використання різних проміжних ланок (наприклад, бюрократичного апарату або засобів масової комунікації). Важливо помітити, що, на думку К. Сайн, еліти намагаються доводити до мас інформацію, яка б зміцнювала їх легітимність.

У політичній комунікації існують ще два напрями, в рамках яких відбувається пояснення явища політичної комунікації на макро- і мікрорівні:

- Мікроуровневіє конструкції відображають принципи інформаційного впливу суб'єктів влади на індивідів і на інших суб'єктів влади, в процесі якого виникає конкуренція;

- Макрорівневі моделі покликані концептуально відображати зміст і тенденції розвитку процесів інформаційного впливу і взаємодії суб'єктів політики на рівні політичної системи та суспільства в цілому. Макрорівневі моделі зазвичай орієнтуються на уявлення про владу як про конфлікт між тими, хто володіє монополією на владу, і тими, у кого влади немає.

Перші мікроуровневі моделі політичної комунікації з'явилися в США. Вони були пов'язані з дослідженнями методів пропаганди в період Першої світової війни і аналізом результатів масової комунікації в контексті електоральних процесів в США в 30-50-х рр. XX ст. Основоположниками цих теорій є американські дослідники Г. Лассуелл, П. Лазарсфельд, Б. Берельсон, Х. Года, Е. Кемпбелл, Л. Фестінгер та ін.

Спочатку дослідники політичної комунікації відштовхувалися від уявлень про сутність масово-комунікаційних процесів, отриманих у ході дослідження масової пропаганди під час Першої світової війни. Вважалося, що масова аудиторія в цілому пасивна, аморфна, і її установки і пріоритети будуть змінюватися йод цілеспрямованим інформаційним впливом масової пропаганди. Ці концепції отримали назви теорії "чарівної кулі" (*magic bullet*) і "підшкірної ін'єкції" (*hypodermic needle*). Вважалося, що подібна інформаційна "чарівна куля" завжди точно потрапляє в "мета" - сприймається аудиторією і викликає однозначну і передбачувану реакцію всього суспільного організму, за аналогією з ін'єкцією сильнодіючого препарату. Слідуючи логіці Г. Лассуелла, політична комунікація - це односпрямований спонукальний процес, в ході якого комунікатор прагне вплинути на аудиторію, нав'язати адресату дії, вигідні комунікатору.

Дж. Гербнер, також взявши за логічну основу формулу Лассуелла, запропонував свою модель масової комунікації: "Індивід (1) - сприймає будь-яку подію (2) - і реагує (3) - на ситуацію (4) - шляхом використання деяких засобів (5), - щоб зробити доступними матеріали (6) - в тій чи іншій формі (7) - і обстановці (8) - передають зміст (9) - з певними наслідками (10))" [2].^[2]

Як особливості моделі Гербнера можна виділити той факт, що в ній відображені не тільки процеси створення і сприйняття повідомлень, але і зроблена спроба описати умови довкілля та спільного комунікаційного контексту, в умовах яких здійснюється комунікація.

У порівнянні з формулою Лассуелла модель Шеннона - Вівера виявляється значно ближче до дійсності. Вона демонструє, що передаються по каналах зв'язку повідомлення не завжди призводять до очікуваного результату. Однак тут так само, як і у формулі Лассуелла, відсутні принципово важливі для політичної комунікації елементи зворотного зв'язку. "В результаті процес комунікації постає лише як одиничний і далеко не завжди ефективний акт: комунікатор не має можливості контролювати дії адресата і, відповідно, коригувати свої подальші дії, що управляють таким чином, щоб поведінка" керованого "все більш і більш наближалася до заданого" [3].^[3]

Серед теоретиків, одним з перших звернув увагу на проблему співвідношення двох смислових значень - первісного повідомлення, відправленого комунікатором, і відновленого повідомлення, отриманого реципієнтом, - був М. Дефлер, що доповнив модель комунікації так званої петлею зворотного зв'язку.

Джерело, що має безпосередній зв'язок з "керованим" адресатом, формулює про нього містить певне смислове навантаження "повідомлення", яке надходить в передавач і перетворюється в "інформацію". По каналу зворотного зв'язку "інформація" надходить у приймач, де з неї відновлюється "повідомлення", яке отримує адресат, що має двосторонній зв'язок з ініціатором комунікаційного акту. У результаті ініціатор отримує можливість контролювати і при необхідності коректувати хід комунікаційного процесу, збільшуючи тим самим ймовірність досягнення

відповідності між "значеннями" двох "повідомлень" - вихідного і надходить до "керованого" адресату. У результаті комунікаційний процес може стати успішним, рівноправним обміном ідеями, знаннями, емоціями.

Істотний внесок у розробку підходу до дослідження процесів комунікації, що передбачала наявність "зворотного зв'язку", внесли й інші американські вчені, зокрема П. Лазарсфельд, Б. Берельсон і Х. Гуде. Ними була запропонована двоступенева модель комунікації, яка стала однією з перших загально визнаних теоретичних конструкцій у політичній комунікативістиці. Відповідно до цієї моделі масова аудиторія є певним аморфним утворенням, кожен елемент якого однаково сприйнятливий до інформації, одержуваної по каналах масової комунікації.

Надалі комунікація стала розглядатися як окремий випадок передачі інформації, як результат вдалого завершення спроби відправника увійти в контакт з її одержувачем. Тут комунікація являє собою контактний вид соціального зв'язку, що встановлюється на основі спрямованої передачі інформації.

Підходу, дослідующому макрорівневі моделі традиційно, властиво суб'єктивне бачення політичної реальності (діяльнісний підхід), де основним об'єктом дослідження виявляється індивід (група індивідів), а метою дослідження є аналіз прийомів і можливостей впливу на поведінку, психологічні установки, думка індивіда або групи за допомогою розповсюдження політично значимої інформації через засоби масової комунікації.

В рамках мікроуровневих парадигми детально досліджувалася роль ЗМІ в політичній комунікації і ступінь впливу на аудиторію через канали масової передачі інформації.

Що стосується на макрорівні теорій, то тут політична комунікація тісно пов'язана з розвитком кібернетики і появою такого поняття, як політична кібернетика. Даним поняттям прийнято позначати область теоретичних і прикладних політологічних досліджень, пов'язану з вивченням, поясненням, моделюванням та прогнозуванням політичних процесів і явищ шляхом використання комунікаційно-кібернетичних моделей.

Серед послідовників даного підходу можна виділити Н. Вінера, який вважав, що комунікація в системі "керуючий - керований" аніскільки принципово не відрізняється від процесу комунікації взагалі; більше того, щоб управління було дієвим, "керуючий" повинен стежити за будь-якими сигналами, які надходять від "керованого" і можуть вказувати, що команда управління прийнята, зрозуміла і виконується.

Першою концепцією політичної системи в рамках політичної кібернетики стала "системна модель" американського політолога Д. Істона. Слідом за ним Г. Алмонд запропонував розглядати політичну систему як систему взаємодій, наявних у всіх незалежних суспільствах, які виконують функцію інтеграції та адаптації за допомогою використання примусу. В рамках кібернетичного підходу Дж. Коулман також займався дослідженнями функціональних аспектів політичної системи.

Можна відзначити, що розвиток наукового напрямку політичної комунікації в цілому і теоретичних моделей зокрема показує зміщення балансу інформаційного потоку від відправника до адресата. Це може бути урівноважене збільшенням потоку реєстрації та новими формами мовлення, що не втрачають своїх нинішніх обсягів, а все більше орієнтуються на задоволення специфічних інтересів і потреб порівняно невеликих аудиторій (наприклад, кабельне телебачення). Спостережувані зміни ведуть до поступового заміщення "уніполярної" комунікації "мовного" типу діалогової, консультаційної та реєстраційної моделями, а також "спрямованим" мовленням, враховує запити аудиторії, що передбачає обов'язкову наявність стійкої зворотного зв'язку між учасниками політико-комунікаційних процесів.